

university by the Bolshevik authorities and its reorganization to the Institute of Public Education are revealed. The transformation of the university in Soviet times is described separately. It is shown that the process of renewing the status of a state university in independent Ukraine in 2003 and obtaining in 2008 the status of a national university is not easy.

Key words: Kamianets-Podilsky, university, Ivan Ohienko, students, teachers, teacher's college, education.

Отримано: 21.05.2018 р.

УДК 94:378.4(477) «1911/1920»

Олександр Завальнюк

«НОВІ» Й «СТАРІ» УНІВЕРСИТЕТИ В УКРАЇНІ: НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ, ПІДГОТОВКА КАДРІВ І ВНЕСОК У НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ 1917–1920 РР.

Олександр Завальнюк. «Нові» й «старі» університети в Україні: науково-освітній потенціал, підготовка кадрів і внесок у національне Відродження 1917–1920 рр. З'ясовано найбільш важливі показники діяльності «старих» російських (колишніх імператорських) й «нових» українських (народних і державних) університетів в Україні в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., такі як професорсько-викладацький склад, студентський контингент, освітня, наукова і громадська діяльність, матеріально-технічна база. Вияснено ставлення колективів цих вишів до українського визвольного руху, різних владних режимів і державного будівництва на різних його етапах в Україні (представництво в органах управління і важливих політичних заходах, вироблення національного законодавства), їх сприяння / несприяння поширенню у суспільстві української мови, історичних, природничо-географічних, економічних та інших знань, виданню українськомовної друкованої продукції підвищеного попиту (курси лекцій і посібники для вишів, підручники, хрестоматії тощо – для національної загально-освітньої школи, журнали громадсько-політичного і науково-літературного характеру); проведення / ігнорування багатогранної роботи із піднесення національної свідомості й освітнього рівня народу (участь у роботі національно-культурних просвітніх і благодійних організацій, підготовці кадрів для національної початкової школи, публічні лекції, виступи у патріотичній пресі на захист української ідеї і справи); допомога українському війську, збройному захисту республіканського ладу.

Ключові слова: Українська революція, російські (імператорські) університети, українські народні і державні університети, національне відродження, захист державного суверенітету, професура, студентство.

Олександр Завальнюк. «Новые» и «старые» университеты в Украине: научно-образовательный потенциал, подготовка кадров и вклад в националь-

ное возрождение 1917–1920 гг. Выяснены наиболее важные показатели деятельности «старых» русских (бывших императорских) и «новых» украинских (народных и государственных) университетов в Украине в период национально-освободительной борьбы 1917–1921 гг., такие как профессорско-преподавательский состав, студенческий контингент, образовательная, научная и общественная деятельность, материально-техническая база. Рассмотрено отношение коллективов этих вузов к украинскому освободительному движению, различных властных режимов и государственного строительства на различных его этапах в Украине (представительство в органах управления и важных политических мероприятиях, разработка национального законодательства), их содействие / не содействие распространению в обществе украинского языка, исторических, краеведческих, естественно географических, экономических и других знаний, изданию украиноязычной печатной продукции повышенного спроса (курсы лекций и пособия для вузов, учебники, хрестоматии т.д. – для национальной общеобразовательной школы, журналы общественно-политического и научно-литературного характера) проведения / игнорирование многогранной работы по подъему национального сознания и образовательного уровня народа (участие в работе национально-культурных просветительских и благотворительных организаций, подготовке кадров для национальной начальной школы, публичные лекции, выступления в патриотической прессе в защиту украинской идеи и дела) помощь украинской армии, вооруженной защиты республиканского строя.

Ключевые слова: Украинская революция, русские (императорские) университеты, украинские народные и государственные университеты, национальное возрождение, защита государственного суверенитета, профессура, студенчество.

Складні й водночас доленосні для української нації революційні процеси 1917–1920 рр. були спрямовані на ліквідацію старих державних і суспільних інститутів, успадкованих від Російської імперії, творення своєї власної держави, широкое відродження національної культури, освіти, духовності. Фронт робіт був грандіозним і стосувався як вирішення гострих економічних, політичних і соціальних питань, створення якісно нового законодавства, так і проведення низки реформ, зокрема, в освітній сфері. Масштаб перетворень ускладнювався тим, що українське суспільство потрапило із однієї війни в іншу, не менш кровопролитну і небезпечну, із усіма негативними наслідками як для загальнонаціональних проєктів, так і пересічних громадян.

Великим досягненням українства стали створені у перші роки революції народні і українські університети, які знаменували прорив в галузі творення національної вищої школи, без якої не можливо було створити прошарок активної нової інтелігенції, відданої ідеалам революції, реально подолати масову неосвіченість народу, низький рівень його культури, отримати перспективу руху до цивілізованих європейських народів.

Питання про створення і діяльність українських («нових») університетів у революційну добу знайшло належне висвітлення в сучасній українській історіо-

графії¹. Значна увага приділена і становищу російських (колишніх імператорських) – «старих» університетів в Україні в 1917–1920 рр.². Утім ще й досі не зроблено порівняльного аналізу цих типів вишів, які були складовими зведеної університетської системи української держави і відігравали свою роль не лише в освітньому, а й політичному житті тогочасного суспільства. Щоб усунути це упущення автор ставить за мету здійснити характеристику матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення, студентського контингенту, науково-освітнього потенціалу, нарешті, з'ясувати їх ставлення до державного і культурно-освітнього відродження українців у 1917–1920 рр., щоб виокремити їх роль у тодішніх державотворчих процесах.

Після перемоги Лютневої революції в Україні активізувався громадський рух за українізацію російської вищої школи. Українське наукове товариство (УНТ) виступило з ініціативою вже восени 1917 р. відкрити перший (неофіційний або народний) український університет у Києві, де молодь здобувала б освіту рідною мовою і готувалася служити українській визвольній справі. Цю ідею підтримали I та II всеукраїнські учительські (педагогічні) з'їзди. Тимчасовий уряд до цієї справи не втручався, оскільки вона не вимагала державного вирішення. За відкриття українських університетів і кафедр українознавства у російських вишах підняли голос одеські студенти, які у березні спрямували спеціальне звернення до міністра юстиції Тимчасового уряду О. Ф. Керенського³. Заклад відкрили 5 жовтня 1917 р. завдяки широкій громадськості. Утім його загальний рівень був нижчим від діючих російських класичних університетів, донедавна імператорських, які існували багато десятиліть: Харківський університет – 102 роки, Університет св. Володимира (УСВ) у Києві – 83 і Новоросійський університет – понад півстоліття. Звісно, за такий період Російська імперія зуміла розвинути усі найважливіші складові цих вишів, чого республіканська Росія не бажала давати першому українському університету. Тож новий виш створювався з чистої сторінки, за підтримки УНТ, «Просвіти», товариства «Праця», кооперативів, інших організацій і коштів, які молодь вносила за право навчання (40 руб. на семестр для студентів і 60 руб. – для слухачів підготовчого відділення). Не маючи власного приміщення, довелося орендувати аудиторії в університеті св. Володимира, які звільнялися по обіді⁴. Київський народний український університет (КНУУ) (прийняв на навчання загалом 1370 юнаків і дівчат, з яких 760 були студентами (навчалися на історико-філологічному, фізико-математичному і правничому факультетах; медичний факультет відкрили наприкінці 1917 р.) і 570 – слухачами підготовчих курсів (тут навчалася молодь без належної для вступу до університету освіти)⁵. Це були первістки українського студентського загалу, які у майбутньому мали поповнити національні кадри інтелігенції. У той час російські університети в Україні мали набагато більше студентської молоді, хоча у перший рік їхнього існування вони не могли похвалитися великою кількістю здобувачів вищої освіти: 1834 р. в університеті св. Володимира нараховувалося усього 62 студенти, через 12 років – 525⁶. Щоправда, станом на 1913 р. його студентський контингент на чотирьох факультетах (історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний і медичний) зріс майже до 5 тис. осіб⁷. Харківський

і Новоросійський університети мали меншу кількість студентів: у першому з них станом на 1915 р. нараховувалося 3909 осіб⁸, у другому – дані на осінь 1917 р. – 4142 особи, утім майже 600 з них перебували у діючій армії⁹. Принциповою відмінністю між механізмами зарахування молоді на навчання в обох київських університетах був її освітній рівень: якщо в УСВ та двох інших російських університетах в Україні підставою для зарахування на навчання буда завершена середня освіта за програмою класичних чоловічих гімназій, то в КНУУ приймали випускників середньої школи різних типів або тих, хто закінчив не менше 6 класів чоловічої гімназії (неповна середня освіта), учительські інститути, семінарії, військові і земські фельдшерські школи, а також студентів, що навчалися в інших вишах. Нижній вік абітурієнтів – не менше 18 років. Перешкод для вступу за національною, релігійною та іншими ознаками не існувало (як і в російських вишах)¹⁰.

Навчальні плани одних і тих же факультетів різнилися не тільки тривалістю підготовки фахівців (у КНУУ навчалися 3 роки, в «старих» університетах – 4), а й мовою викладання (відповідно українською і російською, хоча в КНУУ, як виняток, практикувалася і російська). Український виш надавав великого значення предметам українознавства (українська мова, історія українського письменства, історія України, географія України, українське право та ін.), хоча, за роз'ясненням його керівництва, було намічено «широкий обсяг наукових предметів», як і в університетах «інших народів»¹¹.

Для забезпечення фахового, україномовного навчання студентів-українців потрібні були добре підготовлені науково-педагогічні кадри, які володіли українською мовою. Звісно, останнє, попри українське походження, було проблематичним, адже у всіх вишах Росії без виключення викладав мовою упродовж багатьох десятиліть була тільки державна, тобто російська. Нею і послуговувалися професори-українці. Але відсутність україномовного викладацького досвіду практично у всіх бажаючих працювати в українському університеті не призупинило процес творення лекторських кадрів. Загалом таких наприкінці серпня 1917 р. виявилось щонайменше 30 осіб¹². Їх ядро склали 10 професорів і приват-доцентів університету св. Володимира¹³. Не всі вони мали українське походження (професори Д. О. Граве, В. О. Плотніков, Й. Й. Косоногов). Їх роботу в українському університеті О. В. Колпакова пояснила прихильним ставленням до відродження титульної нації¹⁴. Науково-педагогічний склад російських університетів був набагато чисельнішим: на чотирьох факультетах УСВ наприкінці 1917 р. працювали 448 професорів, доцентів, приват-доцентів, прозекторів, асистентів, лекторів, готувалися до викладацької кар'єри 43 професорських стипендіати¹⁵.

Звісно, порівнювати матеріально-технічну базу обох груп вишів не зовсім коректно. До послуг «старих» університетів була більш-менш достатня кількість навчальних корпусів, кабінетів, лабораторій, клінік, майстерень, музеїв, хоча і у них існували чималі проблеми. Так, за повідомленням ради Харківського університету, на початку ХХ ст. тут для кабінетів і лабораторій використовувалися тісні, пристосовані приміщення. Бракувало коштів на їх утримання¹⁶. Університет св. Володимира упродовж 1917 р. не міг вчасно виплачувати зарплату своїм пра-

цівникам. Наприкінці року кредити перестали надходити взагалі, приміщення не опалювалися. Для нормального фінансування вишу бракувало 36% річного бюджету¹⁷. Упродовж революційної доби матеріально-технічна база не поліпшувалася.

Важливо наголосити, що саме у стінах російських університетів окремі викладачі-українці (І. В. Шаровольський, І. І. Огієнко), кинувши виклик своїм колегам, ще навесні 1917 р. солідаризувались з громадським рухом за українізацію вищої освіти в Україні і самовільно розпочали свої виклади українською мовою, доказавши, що вона цілком годиться для отримання вищої освіти. Утім спроби відкрити тоді українські кафедри в УСВ і Харківському університеті, чого вимагала широка громадськість і на що в обох випадках було отримано дозвіл петроградської влади, не увінчалися успіхом. У Новоросійському університеті студентам-ініціаторам відкриття кафедр українознавства керівництво порадило звернутися у цьому питанні до Тимчасового уряду та окремих національних зацікавлених організацій¹⁸. Керівництво цих вишів, як і більшість професури, була на старих, консервативних позиціях і не сприймали національно-визвольного руху українців. Зокрема, рада університету св. Володимира, у відповідь на визнання Тимчасовим урядом Української Центральної Ради за крайовий орган влади, 26 липня 1917 р. ухвалила «Протест проти насильницької українізації Південної Росії». У цьому документі висловлено побоювання через можливе проголошення автономії України, що, на думку професури, яка проголосувала за нього, негативно позначиться на стані загальноросійської державності. Прихильників Великоросії сильно непокоїли прагнення зробити українську мову (на їх думку, вона штучно створена і не була продуктом органічного розвитку) державною і водночас викладовою в навчальних закладах¹⁹. Рада Харківського університету вважала, що петроградській владі треба надати право вільного вживання української мови лише в місцевих установах²⁰, але в жодному випадку не у закладах освіти. Коли у липні 1917 р. генеральний секретар освіти І. М. Стешенко звернувся до ректора Новоросійського університету з проханням надати йому інформацію про відкриття тут кафедр українознавства, то відповіді не отримав взагалі, бо, як наголошував в. о. ректора О. П. Доброклонський, він не розуміє української мови, якою було написано звернення. Через це І. М. Стешенку пропонували звернутися ще раз, але обов'язково державною мовою²¹.

Після проголошення УНР частина старої професури найдавнішого університету в Україні висловила проти будь-яких стосунків з Центральною Радою («ворожої Росії установи») попри те, що заклад залишився зовсім без фінансування²². Утім з реаліями треба було рахуватися. І, наприклад, рада Новоросійського університету, попри проросійські настрої більшості її членів, вимушено листувалася з Генеральним секретаріатом, називаючи Центральну Раду органом крайової влади, що обслуговував «інтереси південно-західного краю і Новоросії», утім наголошуючи, що її (ради) ідеалом є «загальноросійська держава»²³. Незважаючи на гучну заяву, у листопаді-грудні професор Вілінський, приват-доценти Потапов і Загоровський приступили до викладання українознавчих дисциплін (історія української мови і української літератури, історія

Запоріжжя) на історико-філологічному факультеті, але, не володіючи українською, вони послуговувалися традиційною²⁴.

КНУУ (ректор І. М. Ганицький) від самого початку став осередком української вищої освіти і культури, був одним із рушіїв визвольного руху. Основне завдання його полягало в якісній організації навчального процесу. Для цього потрібно було мати, зокрема, свою належну бібліотеку. Утім швидко створити багаточисельний бібліотечний фонд не вдалося, хоча спеціальна комісія, яка займалася вирішенням цього питання, докладала значних зусиль. Загалом придбали 20 тис. примірників літератури, більшість яких стосувалася українознавства²⁵. Це була велика перемога, проте підійти до масштабів фонду бібліотек «старих» університетів не вдалося і близько (приміром, у розпорядженні УСВ на початку 1890-х рр. нараховувалося більш як півмільйона, а Новоросійського університету – 168,5 тис. видань²⁶).

Використовуючи літературу з університетської бібліотеки, інших установ, а також архівні та інші джерела вчені КНУУ зуміли підготувати і видати низку наукових праць. За нашими підрахунками, у 1917–1918 рр., коли умови для опублікування результатів наукових досліджень ще більше погіршилися, їм вдалося видрукувати одну монографію (під захист магістерської дисертації) і три з половиною десятки статей на різні теми, переважно з історії України, української літератури, культури, краєзнавства²⁷. Колеги з російських університетів, які також працювали в кризових умовах, сумарно добилися значно більших результатів. Так, у 1917 р. у Харківському університеті було захищено дві докторські і три магістерські дисертації з астрономії, мінералогії, хімії і юриспруденції, опубліковано і подано до друку по дві монографії, видано черговий том словника російської мови, статті і рецензії щонайменше 4 професорів і доцентів історико-філологічного факультету. Велися дослідження верхніх шарів атмосфери, спостереження за Місяцем перед його затемненням тощо. Вийшли у світ два випуски французькою мовою праць Харківської астрономічної обсерваторії²⁸.

Після проголошення УНР український університет сприяв становленню молодій республіки. Щонайменше, 8 професорів і приват-доцентів цього вишу (І. М. Ганицький, М. І. Туган-Барановський, М. П. Василенко, П. К. Пилипчук, Ф. П. Сушицький, К. В. Широцький, О. С. Грушевський, І. І. Огієнко) за сумісництвом брали активну участь у державному управлінні молодій республіки, посідали різні урядові посади, працювали в органах, які займалися реформування судівництва, бібліотечно-архівної справи, освітньої сфери тощо²⁹.

Студентство КНУУ, стурбоване важким становищем УНР у зв'язку з початком першої українсько-більшовицької війни, провели загальні збори, на яких вирішило взяти до рук зброю і захищати рідну землю від зовнішніх посягань. 3 січня 1918 р. студенти-галичани, які навчалися в українському університеті, а наступного дня увесь молодіжний загаль цього вишу ухвалили рішення про формування найближчим часом студентського куреня Січових Стрільців. За повідомленням преси, відразу після зборів заяви про вступ до куреня Січових Стрільців подали 800 студентів³⁰. 11 січня про підтримку боротьби з «російсько-більшовицькою грабіжницькою ордою» заявила Українська фракція

центру університету св. Володимира. Вона закликала студентів українців усіх вищих шкіл столиці не бути байдужими і замість навчальної праці стати в ряди захисників Вітчизни. «Кому, як не нам, – йшлося у зверненні «До українського студентства», – нести світичі свідомости і відваги до наших братів-вояків! Сміливо ж, дорогі товариші, довбаймо нашу скелю і йдімо віддати може останню послугу тій великій будові, яку ми ж самі будували – Українській державі! Записуйтеся до Курія Січових Стрільців, який формується з студентів Університету св. Володимира та Українського Народнього Університету»³¹. З університетської і гімназійної молоді було утворено дві сотні, причому друга через низку причин формувалася повільніше. Перша сотня складалася з 120 обмундированих і озброєних осіб³². 27 січня вона за наказом начальника київської залоги Ю. Капкана направилася у напрямку на Бахмач, а 29 січня взяла участь у бою під ст. Крути, утримувала лівий фланг української оборони проти противника, який переважав їх в рази. Дослідники встановили, що у тих подіях взяли участь зокрема 47 студентів обох університетів, 27 учнів 2-ї Київської української гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства та інших київських гімназій і середніх навчальних закладів³³. За даними Я. Тинченка, студентська сотня втратила в бою 10-12 осіб; ще 27 бійців загинули як полонені на ст. Крути; 30-35 юнаків дістали поранення, а 7 потрапили в полон і були вивезені до Харкова³⁴. За нашими підрахунками, кількість загиблих студентів українського університету становить 11-12 осіб. Усі вони заплатили своїм життям за ідею свободи і незалежності, разом з іншими бійцями дали яскравий приклад самопожертви в ім'я України у той час, коли молода держава робила перші кроки на шляху утвердження суверенітету. Разом з іншими полеглими студентами і гімназистами (йдеться загалом про 28 осіб, зокрема й 16 упізнаних) їх перепоховали у Києві на Аскольдовій могилі 19(6) березня 1918 р.³⁵. Друга студентська сотня брала участь у боях на вулицях столиці під час більшовицького повстання 16–25 січня (ст. ст.) 1918 р. В ході зіткнень коло готелю «Прага» і на підступах до Житнього ринку командир студентів був поранений, чимало бійців загинуло. Жертви поніс і противник. У полон захопили два десятки повстанців, чимало зброї³⁶. Відступивши з Києва, сотня увійшла до складу Синьої дивізії Збройних сил УНР, стала четвертою по рахунку³⁷.

Після визволення столиці українська влада вирішила об'єднати два виші – народний український університет і УСВ, який, як згодом стверджував ректор Є. В. Спекторський, «зберігав свій російський характер»³⁸, в один – Київський державний український університет св. Володимира. Навколо цього розгорілася справжня боротьба. Російська професура категорично не погоджувалася на такий крок, який мав на меті зруйнувати осередок антиукраїнофобства і призвести до його українізації. Професор Новоросійського університету І. А. Линниченко, який відкрито позиціонував себе непримиреним противником української мови, заявляв, що теперішня мова українців штучна. На його переконання, в Україні немає викладачів і студентів, які володіють українською (він, очевидно, забув про КНУУ, де більшість занять відбувалися рідною мовою). Заперечуючи собі, він пропонував відкрити в російських університетах українські паралельні кафедри, щоб створити сприятливу конкуренцію «на користь російської науки»³⁹.

Серед української професури звучали голоси про те, що українізація університету св. Володимира, як й інших російських вишів, займе щонайменше 4-5 років⁴⁰. Що ж до студентів К-НУУ, то вони підтримали необхідність злиття двох університетів в один, український, однак їх загальні збори висловилися за обов'язкове представництво молоді (не менше 5 членів з правом вирішального голосі) у комісії, яка займеться вирішенням питання про об'єднання вишів. При цьому вони наполягали, щоб студентський контингент КНУУ у повному складі перейшов до нового університету⁴¹. Символічно, що подібну позицію зайняла і Українська студентська громада УСВ. На своїх зборах, що відбулися у квітні того ж року, студенти висловилися за відкриття восени 1918 р. Українського державного університету. Свою *alma mater* пропонували закрити як осередок русифікації. Професуру, яка погоджувалася працювати на розвиток української культури, студенти пропонували взяти на роботу до нового закладу, де, на їх думку, треба відкрити кафедри національних меншин⁴². Спір продовжився у створеній при Міносвіти УНР погоджувальній комісії, але не завершився через падіння Центральної Ради (ЦР).

КНУУ, крім навчальних студій і наукових досліджень, проводив значну культурно-просвітницьку роботу, яка мала на меті утверджувати в свідомості широкого громадянства ідеї національного відродження. Створена студентами у травні 1918 р. Культурно-просвітня комісія зайнялася питаннями відкриття на Київщині курсів української, латинської і грецької мов (за програмою гімназій), українознавства (читалися лекції з історії України, української мови і письменства), кооперації (готували рахівників), пасічництва тощо. У Києві Комісія зуміла організувати літні українознавчі курси для пересічних киян, на яких працювали кілька лекторів народного університету⁴³. Історико-екскурсійна секція Комісії готувала керівників для організації екскурсій українською мовою до історичних і архітектурних пам'яток столиці (у червні-липні 1918 р. на тритижневих платних курсах з екскурсійної справи навчалася 45 киян. Лекції і практичні заняття з ними проводили 8 лекторів КНУУ⁴⁴). Проводилися й природничі курси для студентів, курсистів, учителів і любителів природи, де читали лекції з українського природознавства, розкривали завдання українських антропології і етнографії, методика збирання зоологічних матеріалів, а також розповідали про потребу світової охорони пам'яток України⁴⁵. А лектори-історики прочитали низку лекцій на історичну тематику у 9 містах Лівобережної України⁴⁶. Культурно-освітня комісія накреслила план відкриття шкіл для дорослих, зайняла виробленням статуту шкіл грамоти, в столиці підшукали 6 приміщень, організувала збір коштів для навчання старших киян⁴⁷.

Спеціально створена комісія КНУУ виробила план створення мережі державних і народних українських університетів, вирішальну роль у здійсненні якого мало відігравати Міністерство народної освіти. Планувалося відкрити загалом 20 таких вишів, 5 з яких мали бути державними. Виробили відповідний кошторис для кожного з них. Розпочали підготовчі заходи із заснування університетів у трьох містах⁴⁸, утім їх перервало несподіване припинення діяльності ЦР.

За гетьманату російські університети в Україні отримали статус державних і відповідне фінансування. Лише на утримання штату їм та кільком інститутам було виділено чималу суму – 2,9 млн крб. Загалом же утримання трьох російських університетів у 1918 р. Українській Державі обійшлося в 13 млн крб. Професура усіх державних вишів почала отримувати підвищений розмір пенсій⁴⁹. Утім йти назустріч українізації вона категорично не бажала. Це підтвердив з'їзд представників вищих навчальних закладів України, у якому взяли участь лише делегати лише російських вишів. Він ухвалив рішення, яким визнав несвоєчасну реформу галузі, не підтримав злиття різних закладів, наголосивши, що творення нових українських просвітніх установ не повинно відбуватися за рахунок наявних російських університетів та інститутів⁵⁰. За таких обставин керівництво Міністерства освіти відмовилося українізувати російські вищі, хоча в департаменті вищої школи вже було підготовлено законопроект про запровадження у кожному вищому навчальному закладі лектури з української мови⁵¹. Щоправда, восени 1918 р. було прийнято закон про запровадження 4 кафедр українознавства в Харківському і Новоросійському університетах (щодо УСВ, то ще 19 вересня 1917 р. голова Тимчасового уряду і міністр освіти підписали постанову «Про заснування в університеті св. Володимира чотирьох кафедр українознавства» – української мови, історії України і української літератури – на історико-філологічному факультеті, історії західно-руського права – на юридичному)⁵². Цей документ зберігав свою силу, попри зміну політичного режиму в Росії. Гетьманська влада збиралася поступово запровадити українські паралельні кафедри в Харківському і Новоросійському університетах, що означало б широку українізацію цих вишів, утім підготовлений законопроект був проігнорований Радою Міністрів⁵³.

З-поміж професури російських університетів виділилися представники харківської корпорації, які взяли участь у роботі заснованого влітку 1918 р. у Полтаві юридичного та восени того ж року – історико-філологічного факультету Харківського університету (інша назва – Полтавський народний університет). Обидві структури, які утримувалися споживчою кооперацією краю, в майбутньому мали стати основою нової юридичної особи – Полтавського державного університету. Лекторами, які певними групами приїжджали на півтора місяці до Полтави і читали студентам весь обсяг семестрових лекцій і приймали відповідні залікові колоквиуми, були професори, переважно українці за походженням, Д. І. Багалій (історія України), який ще за Центральної Ради працював губернським комісаром освіти Харківщини і сприяв українізації шкільної системи; М. Ф. Сумцов (етнографія), В. І. Веретенников (історія Росії), Є. Г. Кагаров (історія Греції), С. М. Кульбакін (слов'янська філологія), В. А. Черноус (зросійщене прізвище – В. А. Черноусов) (історія Візантії), Ф. І. Шміт (історія мистецтва), Л. М. Степанов (історія західноєвропейської літератури), доценти С. А. Таранущенко (українське мистецтво), В. О. Барвінський (історія Слобожанщини) (більшість з цих вчених викладали на учительських курсах українознавства у Харкові влітку 1917 р.⁵⁴) та ін.⁵⁵.

Великою подією у освітньо-культурному житті країни стало заснування

двох державних українських університетів – київського (ректор Ф. П. Сушицький) і кам'янець-подільського (І. І. Огієнко). Перший з них створювався на базі КНУУ – йому дісталася уся наявна база попередника. Щоправда, навчальні приміщення (недобудовані корпуси Миколаївської гарматної школи), спеціально видані в його розпорядження за вказівкою Павла Скоропадського, наприкінці листопада 1918 р. повернули для військових потреб, а закладу довелося працювати у другу зміну в будинках університету св. Володимира, орендованих приміщеннях інших вишів. На перспективу, як наголошувалося в законі «Про перетворення Київського народного українського університету в Київський державний український університет», держава мала збудувати окремі будинки для його власних потреб⁵⁶. Попри неймовірні складнощі, виш намагався створити свою достатню навчально-лабораторну базу, поповнювати бібліотечний фонд. До викладацької роботи вдалося залучити відомих вчених: М. І. Туган-Барановського, А. Ю. Кримського, М. П. Василенка, Б. О. Кістяківського, Д. О. Граве та ін., чимало перспективних науковців. Перший навчальний рік КДУУ розпочав, маючи 37 професорів, приват-доцентів, лекторів, асистентів. Надалі ця кількість зросла на 50 осіб⁵⁷. На 4 факультетах нараховувалося спочатку 1700 дійсних студентів і вільних слухачів, через рік їх стало понад 1800⁵⁸. Навчальний процес відбувався українською мовою (6 особам дозволили на один навчальний рік послуговуватися російською)⁵⁹. Він проводився на основі традиційної, але дещо зміненної організаційної моделі. Викладачі займалися підготовкою україномовних курсів лекцій відповідно до факультетських навчальних планів і програм класичної університетської освіти, а також підручників для нової української школи (окремі з них вдалося видати), готували статті на актуальні наукові теми, понад 15 з яких опублікували в збірниках Українського наукового товариства і Української академії наук (започаткували «Вісник українського університету», але повністю сформував перший том не встигли через об'єктивні причини), видавали брошури⁶⁰. Окремі науково-педагогічні працівники залучалися до вищого керівництва країною, виконавчих і дорадчих управлінських структур, працювали над виробленням законопроектів про заснування Української Академії наук, виконанням різних наукових проектів, замовленими державою, утім через часту зміну влади у столиці ця так потрібна українству діяльність, на жаль, не набула великого поширення (з кінця грудня 1918 р. до серпня 1920 р. КДУУ був під українським державним контролем не більше 75 днів, решту ж часу перебував під впливом більшовицького і денікінського режимів, ворожих українському національному відродженню). Ця обставина серйозно перешкодила активній участі професорсько-викладацької корпорації у розвитку вишу, національній культурно-просвітній роботі у суспільстві тощо.

Кам'янець-Подільський державний український університет, відкритий у глибокій провінції, став справжнім осередком і світочем національного відродження. Його база створювалась на основі скромних можливостей губернського міста. Завдяки сприянню багатонаціональної міської думи, губернського і повітового земств, підтримці Міністерства освіти запроєктований в офіційних документах виш отримав розкішний, як на той час, триповерховий навчальний корпус, який

наповнили необхідними меблями, навчальним і науковим обладнанням, а згодом збільшив кількість власних і орендованих будинків до п'яти. Заклад мав друкарню. Розпочалися проектні роботи із збудування на власній земельній ділянці (100 дес.) навчальних і лабораторних корпусів, анатомічного театру, студентської бурси (гуртожитку) і житла для адміністрації, професури і управлінського персоналу. З жовтня 1918 до кінця 1920 року університетська фундаментальна бібліотека зросла з 2000 до 35951 примірника українською, російською, німецькою, англійською, французькою, румунською, сербською та іншими мовами⁶¹.

Усе це сприяло належній організації навчальної праці. Студентський контингент, 80% якого становили українці, зріс з 414 осіб наприкінці 1918 р. до майже 2000 – у вересні 1920 р.⁶² Фахівців з вищою освітою для різних галузей суспільного життя на 5 факультетах упродовж двох років готували 88 професорів, приват-доцентів, лекторів і асистентів. Найбільш відомими з-поміж них були І. І. Огієнко, В. О. Біднов, П. М. Бучинський, М. М. Хведорів, П. В. Клименко, М. О. Столярів, Л. Т. Білецький, С. Ф. Русова та ін. Викладали українською мовою усі, крім чеха В. І. Петра. За короткий час науково-педагогічні працівники підготували і видали частину україномовних курсів лекцій із майже 25 навчальних дисциплін; переклали з російської і німецької мов кілька підручників і посібників. У двох секціях Наукового товариства університету вони з кінця 1919 до літа 1920 року виголосили 37 наукових доповідей, третину з яких було опубліковано. Загалом друкована україномовна продукція вчених (курси лекцій, брошури, наукові статті, «Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» (т.5)) нараховувала 60 одиниць. Працювали над створенням кількох словників: мови Тараса Шевченка, правничого і діячів Подільського краю⁶³. На жаль, через неповну сформованість структури К-ПДУУ, як і КДУУ, не мав права проводити захист докторських і магістерських дисертацій. В університеті св. Володимира упродовж 1918–1919 рр. відбулося 7 подібних захистів, що, правда, російською мовою⁶⁴.

Окремі представники професорсько-викладацької корпорації залучалися за сумісництвом до державного управління, різних важливих заходів, що сприяло державному будівництву, а Кам'янець-Подільському університету додавало ще більшого авторитету. Найбільш високі посади займали: І. І. Огієнко (міністр освіти, міністр ісповідань, Головноуповноважений представник Ради Народних Міністрів УНР), Д. І. Дорошенко (Голова державної комісії із врегулювання прикордонного конфлікту з Румунією, Уповноважений Української місії Червоного Хреста на Балканах), С. В. Бачинський (член Трудового конгресу, України, Голова Комісії закордонних справ цього органу), П. В. Клименко (Голова відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва Головного управління у справах мистецтв і національної культури Міністерства народної освіти УНР; Голова архівної комісії; член Комісії із вироблення Конституції УНР), Є. А. Завадський (член Комісії із вироблення Конституції УНР), В. О. Біднов (офіційний член ради міністра ісповідань) і Ю. Й. Сіцінський (посідав таку ж посаду, а також був членом архівної комісії), Л. Б. Б'ялковський (член архівної комісії). 6 науковців вишу брали участь в роботі Державної наради у Кам'янці-Поділь-

ському, яка відбулася 25 жовтня 1919 р. Група професорів і приват-доцентів вишу взяла участь у вдосконаленні тексту «Проекту єдиної школи на Україні». Більшість викладачів і працівників К-ПДУУ увійшли до складу Подільської організації Українського Червоного Хреста, яку очолив І. І. Огієнко, брали участь у зборі коштів і одягу для хворих та поранених козаків Дієвої Армії УНР⁶⁵.

Колектив університету рішуче обстоював національну ідею і потребу подальшого державного будівництва, запобіг єврейському погрому на початку червня 1919 р., взяв активну участь у відзначенні 2-ї річниці I Універсалу Української Центральної Ради, звернувся до світових держав із протестом проти нищення денікінщиною української культури, належно вшановував Великого Кобзаря у шевченківські дні 1919–1920 рр.⁶⁶.

Вчені докладали багато зусиль для кращої обізнаності місцевого населення, оборонців республіканського ладу з основними подіями історії, культури і сьогодення українців. У виші працювали десятиденні курси з підготовки волонтерів інструкторів-інформаторів для визволених повітів Поділля, у яких взяли участь університетські лектори. Для робітників і ремісників міста, військовиків і прикордонників було прочитано цикл безплатних лекцій з історії української мови, літератури, історії України, слов'янознавства, економіки та інших галузей. Тільки за 1919–1920 навчальний рік ними було прочитано 478 науково-популярних лекцій, на яких побували 14875 слухачів⁶⁷.

На базі богословського факультету двічі проводилися курси священиків, дияконів, регентів церковних хорів і учнів дяківських шкіл, на яких слухачів готували до проведення служби Божої українською мовою. Для більш успішної такої роботи університетська комісія забезпечила переклад Святого Письма з грецької на українську мову, який опублікували у «Записках»⁶⁸. При університеті діяли дворічні педагогічні курси (100 осіб) для підготовки учителів вищих початкових шкіл. Важливе значення мала університетська гімназія для дорослих з правами для учнів, яка готувала студентське поповнення. В обох структурах викладали також професори і приват-доценти. Вони допомагали забезпечувати навчальний процес і у місцевому українському народному університеті⁶⁹.

Для просвітницької роботи з масами широко використовувалася місцева українська періодика. Загалом виявлено 70 газетних матеріалів, які належать перу місцевої професури, доцентури, інших працівників К-ПДУУ, присвячувались актуальним питанням життя української держави і суспільства, зокрема становленню національної освіти, культури, церкви тощо. В університеті студенти видавали значним накладом свій журнал «Нова Думка», а управлінський і допоміжний персонал – «Наше життя» (загалом вийшло 6 номерів зазначених органів, у яких засвітилися молоді українські поети і письменники, вміщено багато цікавої інформації про громадсько-політичне життя студентів, навчальну та іншу літературу, проблеми діяльності профспілки тощо)⁷⁰. За прикладом своїх наставників молодь створила своє Наукове товариство.

Студенти відзначалися високою національною свідомістю: взяли участь у антигетьманському повстанні, намагалися послати свій збройний загін для захисту Києва під час першої українсько-більшовицької війни (їм відмовили через

евакуацію вищих органів влади УНР), забезпечували порядок у Кам'янці-Подільському під час боїв на початку літа 1919 р., пішли добровольцями до українського війська у критичні дні революції. Окремі з них загинули на полі бою, більшість емігрували до Європи, залишивши яскраві спогади про рідний університет і батьківщину⁷¹.

Виявлено протилежні факти, які свідчать про поведінку частини професорів і студентства російських університетів. Вони підтримали білогвардійський режим, який не визнавав права українців на національне відродження і творення своєї власної держави, нищив українські інституції. Так, під час окупації Харкова денікінцями їх радо вітала група з місцевих професорів. На засіданні ради Харківського університету 3 липня 1919 р. ректор П. П. П'ятницький привітав усіх з визволенням, закликавши висловити здравицю на честь Добровольчої армії. Колектив вишу взяв участь у зборі коштів, білизни та інших речей для потреб білогвардійців. В аудиторіях лунали доповіді про їх славний шлях, проводився «День Добровольчої армії». Студентів заохочували до вступу у ряди цього збройного формування (більшість юнаків стали білогвардійцями через мобілізацію до війська). Тим працівникам вишу, які вступили до її складу, рада висловила свої теплі вітання. Утім вже наприкінці року частина викладачів, яка співпрацювала з денікінцями, вимушено покинула місто через наступ більшовиків⁷².

У серпні 1919 р. з радістю вітали білогвардійців і професори Новоросійського університету. Ректор влаштував спеціальний молебень на честь визволителів, в якому взяли участь багато професорів, молодших викладачів і студентів. Рада одностайно обрала генерала Денікіна своїм почесним членом⁷³.

За свідченням Є. В. Спекторського, після вступу до Києва денікінців «краща частина» студентів університету св. Володимира вступила в їх ряди. Туди ж пішли кілька молодших викладачів, а також один із професорів математики. Сам ректор очолив відновлений білогвардійцями Київський шкільний округ, проводив політику проти національного відродження українців. За того режиму у виші заснували стипендію імені полковника Гоняка, який командував студентським батальйоном в боях з більшовиками під Царицином⁷⁴. Словом, за тим же джерелом, УСВ продовжував бути російським університетом, який опонував українській державності⁷⁵. Без реформування його, як і двох інших університетів – у Харкові і Одесі, сподіватися на кардинальну зміну їхнього характеру було марно.

Отже, в добу Української революції паралельно існували «нові» і «старі» університети, які, працюючи в одному освітньому просторі, мали за мету підготовку кадрів різного національно-патріотичного спрямування, які мали служити зовсім відмінним державним утворенням. Вони послуговувались протилежними національно-освітніми парадигмами. Перші з них, народжені суперечливою революційною добою, ще недостатньо організовані як суб'єкти освітнього процесу, значно слабші за матеріальною базою і кадровим складом, із поки що меншим досвідом у різних галузях роботи, але з широкою суспільною підтримкою і гордістю за свою шляхетну місію готувати кадри української інтелігенції, усвідомлення ролі світоча у різних проявах національного відродження, спрямовували у міру можливості свою кипучу енергію на дальший ріст усіх складових житте-

діяльності вишів, служінню великій українській спільноті, яка відійшла від самодержавного рабства і торувала собі шлях у європейське майбутнє. У цьому плані особливо виділявся Кам'янець-Подільський державний український університет – визнаний осередок відродження, який залишив яскравий, унікальний слід в історії національної освіти і науки.

Другі, які походили з імперської доби і багато десятиліть служили вірою і правдою великодержавним інтересам, мали більш вищий науково-освітній потенціал, набагато кращу матеріально-технічну базу підготовки фахівців, великий організаторський, педагогічний, методичний і науковий досвід, який мав би стати загальнонаціональним надбанням і сприяти розвитку країни. З позицій великодержавного шовінізму їхні керівники і більша частина професури намагалися не помічати українського визвольного руху, заперечували його історично сформульовані вимоги, намагалися не допустити власного реформування і стати таким чином частиною національного відродження, гордовито обстоюючи свою російську природу і тягу до загальноросійських інтересів. Їм опонувала менша частина професури, яка працювала на потреби молодого українського суспільства, небагаточисельні студентські кола, які любили Україну, служили її інтересам, добивалися українзації своїх університетів, нарешті, на відміну від тих, хто йшов до лав білогвардійців, брали до рук зброю і нерідко гинули на полях битви за українську ідею, за припинення більшовицької навали.

Примітки:

¹ Див. : Онопрієнко В. Осередки національного відродження. Українські університети в 1917–1919 рр. // Вісник Академії наук Української РСР. Київ, 1990. №11. С. 62–75; Колпакова О. В. Український державний університет у Києві (1917–1920 рр.) // Укр. іст. журн. 1993. №7, 8. С. 30–36; Її ж. Кам'янець-Подільський український університет (1918–1921) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки / Ін-т іст. Укр. НАН Укр. Київ, 1994. Вип. 3. С. 20–24; Її ж. Національна вища школа в Україні (1917–1921 рр.) // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика : зб. статей / Ін-т історії України НАН України Київ, 1996. С.11–22; Копилов А. О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї до ліквідації (1918–1921 рр.) // Укр. іст. журн. 1999. №4. С. 41–50; №5. С. 26–36; Розовик Д. Становлення національної вищої школи і науково-дослідної праці в Україні (1917–1920 рр.) // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць. Київ : Унісерв, 2004. Вип. 17. С. 52–58; Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 644 с.; Корж-Усенко Л. В. Генеза ідеї українського університету : історико-педагогічний вимір // irbis-nbuv.ua; Копилов С. А., Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський університет в національному відродженні України 1918–1920 рр. // Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах / Уклад. С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 10–31 та ін.

² Див. : Одесский университет за 75 лет (1865–1940) / [Пред. Ред. совета ин-та Н. А. Савчук; отв. ред. К. П. Добролюбский]. Одесса, 1940. 196 с.; Розовик Д. Уні-

верситет св. Володимира у культуротворчих процесах 1917–1920 років // Київський університет як осередок національної духовності, науки і культури : Матеріали наук.-теор. конф., присвяченої 165-річчя університету. Київ, 1999. Ч. I. С. 66–68; Шевченко Л. В. Університети Києва доби Української революції (1917–1920 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. статей. Київ-Донецьк : Рідний край, 2001. Вип. 16. С. 60–67; Самойлов Ф. Новоросійський університет в березні-жовтні 1917 р. // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : Міжвідом. зб наук. праць / Ін-т іст. Укр. НАН Укр. Київ, 2002. Вип. 6. С. 217–223; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / [В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін.]. Харків : Фоліо, 2004. 750 с.; ALMA MATER : Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920 : Матеріали, документи, спогади : У 3 кн. / Упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. Київ : Прайм, 2001. Кн.2 : Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. 704 с.; Ульяновський В. Національне питання в університеті Св. Володимира в 1917–1918 роках : спроба відкриття кафедр історії України // Український археографічний щорічник : зб. наук. пр. Київ : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. Вип.12. С. 224–246; Музичко О. Південна вісь Соборності : націєтворчі процеси в Українському Причорномор'ї (кінець XIX – перша половина XX ст.). Одеса : ВМВ, 2015. С. 121–177 та ін.

³ Музичко О. Вказана праця. С. 157.

⁴ Завальнюк О.М. Вказана праця. С. 78.

⁵ Вільна Українська школа. 1917. №2. С.109.

⁶ ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920 : Матеріали, документи, спогади : У 3 кн. / Упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. Київ : Прайм, 2000. Кн. 1 : Університет св. Володимира між двома революціями. С. 50.

⁷ Там само.

⁸ Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. С. 260.

⁹ Самойлов Ф. Вказана праця. С. 221.

¹⁰ Державний архів міста Києва, ф.р-936, оп. 1, спр. 1, арк. 40.

¹¹ Університетські вісти. Український Університет в Києві. Київ, 1917. №1. С. 11.

¹² Завальнюк О. М. Вказана праця. С. 75–76.

¹³ Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.) : воспоминания / [публ. текста и редакция М. А. Колерова]. Москва : Крутицкое Патриаршее Подворье, 1995. С. 33.

¹⁴ Колпакова О. В. Український державний університет в Києві (1917–1920 рр.). С. 31.

¹⁵ ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920 : Матеріали, документи, спогади. Кн. 2. С. 169–181 (підр. наші).

¹⁶ Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. С. 221.

¹⁷ Історія Київського університету : монографія / І. В. Верба, О. В. Вербовий, Т. Ю. Горбань та ін. : кер. авт. кол. В. Ф. Колесник. Київ : Видав.-поліграф. центр

«Київ. ун-т», 2014. С. 196.

¹⁸ Самойлов Ф. Вказана праця. С. 221.

¹⁹ ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920 : Матеріали, документи, спогади. Кн. 2. С. 85–86.

²⁰ Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. С. 282; Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. Харьков : Изд-во Харьков. Ун-та, 1955. С. 198.

²¹ Сірополко С. Історія освіти на Україні. Львів: накладом тов-ва «Взаїмна Поміч Українського Вчительства», 1937. С. 153.

²² Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. С. 204.

²³ Одесский университет за 75 лет (1865–1940) / [Предс. редак. совета ун-та проф. Н. А. Савчук; отв. ред. проф. К. П. Добролюбский]. Одесса : Одес. держ. ун-т, 1940. С. 140.

²⁴ Українознавство в Одеському університеті // Нова Рада, 1917, 30 груд., № 219, с. 3.

²⁵ Державний архів міста Києва, ф. Р-936, оп. 1, спр. 5, арк. 1зв.

²⁶ Энциклопедический словарь : Изд. Ф. А. Бокгауз, И. А. Ефрон. С-Пб, 1896. Т. XVIII. С. 135; 1897. Т. XXI. С. 291.

²⁷ Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів. С. 86–89.

²⁸ Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. С. 282–283.

²⁹ Українська Центральна Рада: док. і матеріали. У 2 т / Упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін. Київ : Наук. думка, 1997. Т. 1. С. 434, 472; Т. 2. С. 64, 68, 84, 97, 201, 220, 256, 279; Дорошенко Дмитро. Історія України 1917–1923 рр. Ужгород, 1930; Нью-Йорк : Вид-во «Булава», 1954. Т. II. С. 394; Горкіна Л. Академік Михайло Туган-Барановський // Київська старовина. 1998, № 6 (324), С. 112; Державний архів міста Києва, ф. Р-936, оп. 1, спр. 8, арк. 6; Довідник з історії України : у 3 т. / За ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. Київ : Генеза, 1999. Т. 3, с. 627; Матяш І. Перший голова бібліотечно-архівного відділу (до 120-ліття від дня народження О. С. Грушевського) // Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 1997. Т. II. С. 106; Українські архівісти (XIX–XX ст.) : біобібліограф. довідник. Київ, 2007. С. 172; Ляхоцький В. П. Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 1999. С.31; Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради : біобібліограф. довідник. Київ, 1998. С. 72; Верстюк В. Ф. Громадсько-політична діяльність М. П. Василенка // Вісник Національної академії наук України. Київ, 2006, №6, с. 47.

³⁰ Комітет галичан-студентів // Нова Рада. 1918, 6 січня, №4, с. 3.

³¹ Крути. Січень 1918 року : док., матеріали, дослідж., кіносценарій / Іст.-культурол. Т-во «Герої Крут»; упоряд. Я. Гаврилюк. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2010. С. 73.

³² Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918 рр.). Київ-Львів, 1996. С. 128.

- ³³ Крути. Січень 1918 року : док., матеріали, дослідж., кіносценарій. С. 164–165.
- ³⁴ Тинченко Я. Вказана праця. С.105.
- ³⁵ Похорон студентів-січовиків // Нова Рада, 1918, 20 (7) березня, №37, с. 3.
- ³⁶ Мартос Б. Крути // Героїка трагедії Крут / вст. стаття В. Сергійчука; Київська організація Всеукр. т-ва «Меморіал». Київ : ПП Сергійчук М. І., 2008. С. 293; Лукасевич Л. Спогади. Початки російсько-української війни та організація українського війська // Там само. С. 62; Він же. Із книги «Роздуми на схилку життя» // Герої Крут. Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 року / упоряд. І. Ільєнко. Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 1995. С. 58; Лоський І. Історія формування студентського куреня і опис перебігу крутянського бою // Героїка трагедії Крут. С. 88.
- ³⁷ Зарицький В. Спогади Спиридона Довгаля // Героїка трагедії Крут. С.144–145.
- ³⁸ Спекторский Е. В. Столетие Киевского университета св. Владимира // ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції : матеріали, док., спогади. Кн. 1. С. 36.
- ³⁹ ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 327, арк. 16–16 зв.
- ⁴⁰ Державний архів міста Києва, ф. Р-936, оп. 1, спр. 8, арк. 14.
- ⁴¹ ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 336, арк. 3.
- ⁴² Збори Української студентської громади // Відродження. Київ, 1918, 9 квітня (27 березоля), ч. 11. с. 2.
- ⁴³ Державний архів міста Києва, ф. Р-936, оп. 2, спр. 10, арк. 49.
- ⁴⁴ Там само, арк. 108.
- ⁴⁵ Там само, спр. 17, арк. 50.
- ⁴⁶ Там само, спр. 10, арк. 108.
- ⁴⁷ Там само, спр. 13, арк. 57.
- ⁴⁸ Там само, оп. 1, спр. 8, арк. 6–6зв., 8–11.
- ⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 55, арк. 141, 182, 218; спр. 56, арк. 71.
- ⁵⁰ Там само, спр. 326, арк. 92зв.
- ⁵¹ Там само, спр. 54, арк. 247-248.
- ⁵² Вестник Временного правительства, 1917, 23 сент. (6 окт.), №160 (206), с. 3.
- ⁵³ ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 329, арк. 87.
- ⁵⁴ Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. С. 280.
- ⁵⁵ Щербаківський Вадим. Український університет у Полтаві : Спогади. Полтава, 1994. С. 11; Ревегук Віктор. Полтавщина в українській революції 1917–1920 рр. Полтава, 1996. С. 58.
- ⁵⁶ Державний вістник, 1918, 29 серп., №41, с.2.
- ⁵⁷ Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : монографія. С.185, 188, 271.
- ⁵⁸ Державний архів міста Києва, ф. Р-936, оп. 2, спр. 6, арк. 13; Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : монографія. С. 205.
- ⁵⁹ Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських універ-

ситетів (1917–1921 рр.) : монографія. С. 271.

⁶⁰ Там само. С. 280, 288, 290.

⁶¹ Копилов С. А., Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський університет у національному відродженні України 1918–1920 рр. // Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С. 20.

⁶² Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 2, спр. 9, арк.1–4, 8–17; спр. 116, арк. 108. (Підр. авт.).

⁶³ Копилов А. О., Завальнюк О. М. Вказана праця. С.49; Завальнюк О. М. Науковий доробок Кам'янець-Подільського державного українського університету в часи національного відродження (1918–1920) // Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку», м. Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. : доп. і повідомлення. Кам'янець-Подільський – Київ – Нью-Йорк – Острог, 20005. Т. 1. С. 49–51.

⁶⁴ Історія Київського університету : монографія. С. 207.

⁶⁵ Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : монографія. С. 353, 354, 355.

⁶⁶ ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 187, арк. 69.

⁶⁷ Там само, ф. 166, оп. 1, спр. 878, арк. 10.

⁶⁸ Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Кам'янець-Подільський, 1920. Т.5 : Праці Комісії в справі перекладу Св. Письма на богословському факультеті Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. 69 с.

⁶⁹ Копилов С. А., Завальнюк О. М. Вказана праця. С.24, 25.

⁷⁰ Завальнюк О. Кам'янець-Подільський університет – осередок і опора національного відродження України у 1918–1920 роках // Пам'ять століть : історичний науковий та літературний журнал. Київ, 2010, №3, С. 206.

⁷¹ Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : монографія. С. 368–370.

⁷² Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. С. 289-291, 293.

⁷³ Одесский университет за 75 лет (1865–1940). С. 154-155.

⁷⁴ ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920 : Матеріали, документи, спогади : У 3 кн. Кн. 1. С. 21, 58, 68.

⁷⁵ Там само. С. 39.

Zavalniuk Oleksandr. «New» and «old» universities in Ukraine: scientific and educational potential, personnel training and contribution to national revival in 1917–1920. The article focuses attention on the most important indexes of the activity of the «old» Russian (former imperial) and «new» Ukrainian (national and state) universities in Ukraine during the period of the national liberation struggles in 1917–1921, such as the teaching staff, student contingent, educational, scientific and social activity, material and technical base. The attitude of the staff of these higher educational institutions to the Ukrainian liberation movement, various power regimes and state building at various

stages in Ukraine (representation in the governing bodies and important political events, development of the national legislation) has been clarified, as well as their promotion / non-promotion of the Ukrainian language, historical, ethnographic, natural-geographical, economic and other knowledge, the publication of Ukrainian-language printed materials of high demand (lecture courses and manuals for universities, textbooks, etc. – for a national secondary school, journals of socio-political, scientific and literary nature)); conducting / ignoring the multifaceted work on raising the national consciousness and educational level of the people (participation in the work of national-cultural educational and charitable organizations, training for the national elementary school, public lectures, speeches in the patriotic press in defense of the Ukrainian idea and case); assistance to the Ukrainian army, participation in the armed defense of the republican system.

Key words: *Ukrainian revolution, Russian (imperial) universities, Ukrainian national and state universities, national revival, protection of state sovereignty, professorship, students.*

Отримано: 10.06.2018 р

УДК 001:94(092):378.4(477.43-21) «1918/1920»

Сергій Копилов

УЧЕНІ-ІСТОРИКИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1918–1921 РР.)

Сергій Копилов. Учені-історики Кам'янець-Подільського державного українського університету в період національно-демократичної революції (1918–1921 рр.). У статті йдеться про участь учених-істориків у реалізації освітнього проекту – відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Проаналізовано педагогічну й громадську діяльність викладачів-істориків цього навчального закладу в період Української національно-демократичної революції; з'ясовано складні політичні, організаційні, психологічні й побутові умови їх праці.

Ключові слова: *вчений, історик, викладач, Кам'янець-Подільський державний український університет, наукові студії, педагогічна діяльність.*

Сергей Копылов. Ученые-историки Каменец-Подольского государственного украинского университета в период национально-демократической революции (1918–1921 гг.). В статье рассматривается участие ученых-историков в реализации образовательного проекта – открытие Каменец-Подольского государственного университета. Проанализирована педагогическая и общественная деятельность преподавателей-историков этого учебного заведения в период Украинской национально-демократической революции; определены сложные политические, организационные, психологические и бытовые условия их труда.